

Göç Kuramında Yapı ve Fail Kavramları Üzerine Bazı Görüşler*

Oliver Bakewell**

Öz

Bu makale yapı ve fail kavramları arasındaki karmaşık ilişkiyi ve bunların göç kuramına nasıl dahil edildiğini incelemektedir. Makalede tutarlı ve sağlam bir göç kuramı temeli geliştirme çabalarının yapı-fail çıkmazı tarafından engellendiği savunulmaktadır: bu bağlamda bazı yaklaşımlar işlevselciliğe fazla eğilirken diğerleri ise yapısalcılığa kaymaktadır. Orta yol arayanlar ise göç süreçlerinde yapı ve fail kavramları arasındaki dengeyi ortaya koyma açısından Giddens'in yapılaşma kavramından yararlanmaktadır. Bu makale yapılaşmanın başta aldatici olsa da göç kuramı için önemli gelişmelere ön ayak olmayı başardığını ortaya koymaktadır. Bu da yapılaşma kuramının uygulamasındaki başarısızlıktan ziyade yapılaşma kuramındaki kuramsal zayıflığın bir sonucudur; bu sav da yapılaşmada bulunan ikiye bölünmüşlüğü eleştirel gerçekçi kritiğine dayanmaktadır. Eleştirel gerçekçiliğin yapı ve fail kavramlarının göç süreçlerinde daha kapsamlı incelenmesi için daha verimli bir yol sunduğu öne sürülmektedir. Makale göç kuramına eleştirel gerçekçi bir yaklaşımın kısa bir taslağını sunarak bitmekte ve bu yaklaşımın yapı-fail çıkmazını aşmak için bir çözüm yolu sunacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapı, fail, göç, eleştirel gerçekçilik, yapılaşma, yöntembilim

* Bu makalenin İngilizce aslı Göç ve Etnik Çalışmalar Dergisi (Journal of Ethnic and Migration Studies), 2010, 36:10, sayısında yayınlanmıştır. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2010.489382>

** International Migration Institute, James Martin 21st School, University of Oxford.

Some Reflections on Structure and Agency in Migration Theory*

Oliver Bakewell**

Abstract

This paper explores the complex relationship between structure and agency and the way it has been incorporated into migration theory. It argues that attempts to develop a coherent and robust body of migration theory have been thwarted by a structure–agency impasse: some approaches lean too close to functionalism while others veer into structuralism. Those who search for middle ground have tended to draw on Giddens’ notion of structuration as a way of articulating the balance between structure and agency in migration processes. The article shows that, while structuration is beguiling, it has failed to offer any significant advances for migration theory. This is a result of theoretical weaknesses in structuration theory rather than a failure of its application; this argument is based on a critical realist critique of the dualism inherent in structuration. It is suggested that critical realism offers a fruitful avenue for a more sophisticated analysis of structure and agency in migration processes. The article ends with a brief outline of a critical realist approach to migration theory and argues that this may offer a way around the structure–agency impasse.

Keywords: *Structure, agency, migration, critical realism, structuration, methodology*

---

* Original version of this article is published in Journal of Ethnic and Migration Studies, 2010, 36:10.

** International Migration Institute, James Martin 21st School, University of Oxford.

Giriş

Yapı ve fail kavramları arasındaki ilişkiyi anlamak sosyal bilimler alanında yıllardır süregelen en derin sorunlardan biridir. Bazıları bu tartışmanın artık eskidiğini ve (post-)modern dünyada yerinin olmadığını savunsa da bu konu ister mikro ve makro analiz boyutları, ister istenççilik ve determinizm isterse de birey ve toplum arasındaki ilişkiler hakkında olsun değişik şekillerde karşımıza çıkmaya devam etmektedir (Archer, 1995:7). Göç çalışmaları için bu konunun önemi büyüktür çünkü göçmenlerin (ve göçmen olmayanların) failleri hem göç üzerine sosyal bilimsel bir kuram oluşturulmasında, hem de insan hareketlerine karşı yapılan politika tepkilerinin şekillendirilmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir (Faist, 2000: 23-4).

Bunlardan ilkinine ilişkin olarak pek çok göç kuramı göçmenlerin veya olası göçmenlerin göç etme kararı üstünde önemli bir düzeyde seçim şansı olduğu varsayımına dayanmaktadır. İster aile sınırları içinde ister daha kapsamlı toplumsal kuruluşlar bağlamında ele alınıyor olsun araştırmalar genellikle zorunlu ve gönüllü göç arasında bir ayrıma gitmektedir. Bu yüzden de, mülteci olarak kabul edilen insanlar genellikle göç kuramının dışında tutulur: ‘Zorunlu göç elbette ki büyük bir öneme sahiptir ancak bu önem bireysel karar alma süreciyle ilgili değildir’ (De Jong & Fawcett, 1981:45). Bu göçmenleri yer değiştirmeye zorlayan siyasi, ekonomik veya toplumsal faktörleri incelemeye çalışabiliriz ancak onların göçlerini fail uygulamaları açısından açıklamamız gerekmemektedir. Hatta bu tür insanlara faillik atfetmek ve derinlemesine açıklama yapmaya çalışmak onların mülteci konumlarına zarar verebilir.

Politika terimleriyle açıklamak gerekirse, uluslararası sınırları geçen zorunlu göçmenlerin yasal statüleri ve bu göçmenlere karşı davranışlar arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Mülteci statüsü kazananlar çoğu ülkede baştan savma bir şekilde uygulansa da uluslararası hukuk kapsamında ‘gönüllü’ göçmenlere sunulandan daha güçlü haklar elde ederler. Sınırları yasal olmayan yollardan geçen göçmenler arasından

insan kaçakçılarının kontrolünde olanlar belli bir düzeyde koruma elde edebilmekte, yahut hiç değilse halktan sempati kazanabilmektedir. Buna karşın, kendi seçimleriyle yasal olmayan yolları kullandıkları düşünülen göçmenler hemen suçlu olarak görülmekte ve topluma bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu yüzden, hangi failin veya yapının ne derece öne çıktığı göç süreçlerinin incelenmesinde hayati önem taşımaktadır.

Bu makale göç kuramlarının yapı ve fail sorununun önemine rağmen bu konulara değinmekten kaçındığını savunmaktadır. Bazı yaklaşımlar daha çok determinist bir açıdan yaklaşmakta ve bireysel aktörlerin karar ve davranışlarına gereken önemi vermemektedir. Pek çoğu da diğer yönde seyretmekte ve bireylerin faillğine odaklanmaktadır: bireyin karar alma süreciyle ilgili olmadıkları sürece daha geniş sosyal yapıların göç kalıplarını şekillendirmedeki rolünü hesaba katmakta başarılı olamamaktadırlar. Diğerleri ise yapı ve fail kavramları arasında bir denge bulmaya çalışarak orta yolu seçmektedirler.

Bu son grubun çoğunluğu Giddens'in (1984) yapılaşma teorisinden faydalanmaktadır. Ancak, aşağıda da gösterileceği üzere bu yaklaşım biraz zayıf bir şekilde uyarlanmış ve toplumsal kuramcılarının temel yapılaşma eleştirilerine yeterli önem verilmemiştir. Özellikle yapılaşma teorisi araştırma yapmak için bir yaklaşım sunsa da belli bir bağlamda yapı ve fail kavramları arasındaki dengenin nasıl sağlandığını gösterme konusunda fazla katkı sağlamamaktadır. Sonuç olarak, bazıları bu teorisinin ne derece bir teori olarak görüldüğünü sorgulamaya gitmiştir (Thrift, 1985: 616). Bundan ziyade bu makale, göç ve toplumsal değişim konularında daha verimli kuramsal fikirlerin yapı ve fail sorununu göç konusunda kuram oluşturmada temel olarak kabul eden eleştirel gerçekçilerin çalışmalarını inceleyerek üretilebileceğini savunmaktadır.

Bu makale, göç ve sosyal değişim kuramları için yeni, ya da hiç değilse daha az keşfedilmiş bir yol haritası çizmeye çalışmaktadır. Castles (2007) göç çalışmalarının sosyoloji ve diğer alanlardaki temel kuramlardan bir derece ayrıldığını savunmakta ve 'hem eleştirel hem de

sosyal gerçekliğe uygun, hem deneysel hem de kuramdan temel alan bir göç sosyolojisi oluşturma' problemini ortaya koymaktadır (Castles, 2007:364). Aynı zamanda yalnızca diğer akademisyenleri ilgilendiren tamamen soyut kuramsal tartışmalara girmenin tehlikelerine karşı da uyarıda bulunmaktadır. Castles bu çıkarımını göç davranışlarının karmaşıklığı düşünüldüğünde pek de faydalı olmayacak tek bir göç kuramı fikrini terk etmek için mantıklı bir sebep olarak kullanmaktadır: bu da bu sayıda tekrar tekrar dile getirilen bir konudur (bkz. Castles, 2010; Portes, 2010). Bu iki yazar da odak noktamızın özel bağlamlarla ilgili orta boy göç kuramları seviyesinde kalması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ancak, göçün evrensel bir deneyim olduğunu ve zaman, mekan ve toplumlar genelinde gözlemlenebilir (ancak sürekli değişen) kalıplara göre gerçekleştiğini kabul ettiğimizde bu kalıpları anlamamıza ve onları şekillendiren süreçleri açıklamamıza yardımcı olabilecek genel bir kuram aramak mantıklı gibi gözükebilir. Bu da göç kavramının evrensel bir uygulaması olduğunu, ikamet yerini değiştirmenin tüm toplumlarda belli düzeylerde (ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasi, çevresel ve bunun gibi) önemi olduğunu varsaymak demektir. Bu yüzden de ana kuram aşamasında temel bir anlaşmaya varmaya çalışmak mantıklı olacaktır.

Castles (2010) göç çalışmalarını toplumsal dönüşümün daha geniş süreçlerinin incelemesine dahil etmeye çalışsa da bu makaledeki odak noktası kuramsal çerçevenin çok daha sınırlı bir bileşenindedir: yapı ve fail kavramları arasındaki ilişkinin nasıl işlediği. Buradaki amacım göç analizinde yapı ve fail kavramları arasındaki dengeyi bulma sorununun önemini vurgulamak ve ilerlemek için bir çözüm önerisi sunmaktır. Bu makale kuramsal bir tartışma başlatmak ve göç araştırmalarına yeni yaklaşımlar kazandırma amacı taşımaktadır. Bu noktada bu makalenin kuram üzerine odaklandığını ve yeni araştırma sonuçları içermediğini belirtmek gerekmektedir.

Buradaki sav dört ana bölümde sunulmuştur. Bunlardan ilki göç kuramının kırılğan yapısına dikkat çekmekte ve tutarlı bir göç kuramı

oluşturulmasını engelleyen bir yapı-fail çıkmazı olduğunu savunmaktadır. Ondan sonraki bölüm yapı ve fail konularına getirilen kuramsal yaklaşımları incelemekte ve yapılaşma ve eleştirel gerçekçilik kuramı üzerine yoğunlaşmaktadır. Üçüncü kısım göç araştırmalarındaki yapı-fail ayrımı arasında bir köprü kurma çabalarını ele almaktadır. Bu çabaların yapılaşmadan nasıl yararlandığını, ancak bu çıkmazdan kurtulmak için hiçbir çözüm üretmediklerini göstermektedir. Dördüncü bölüm eleştirel gerçekçi bakış açısından doğan alternatif bir yaklaşım ortaya koymakta ve bu yaklaşımın göç araştırmacılarına daha verimli bir keşif yolu sunacağını öne sürmektedir.

Göç Kuramında Yapı-Fail Çıkmazı

Sosyal bilimler göçü değişik açılardan açıklamak için farklı alanlardaki bakış açılarından ve mevcut modellerden yararlanarak pek çok kuram üretmiştir. Bu bölümde, yapı ve fail sorununun entegre ve tutarlı bir göç kuramı oluşturulmasında büyük bir engel olduğunu öne sürmekteyim.

Diğer araştırmacılar göç kuramları çeşitleri hakkında burada bahsetmenin mümkün olmayacağı kadar detaylı araştırmalar yapmıştır (örneğin; Faist, 2000:30 -59; Goss & Lindquist, 1995; Kritz ve ark., 1993, 1998; Richmond, 1988; Portes, 2010; Castles, 2010, Hass; 2010 tarafından yazılan makaleler). Bu tür incelemeler farklı yaklaşımları kategorize etmek ve kuramsal alanı bir nebze düzenlemek için 'biçimlendirilmiş analiz düzeylerine' başvurma eğilimindedir. Örneğin; Pryor (1981), göç kuramlarını sınıflandırma aracı olarak temel gelişim modelini kullanmakta ve *klasik*; işlevselcilikle bağdaştırılanlar, çatışma; Marksizmle bağdaştırılanlar ve *sistemler*; genel kuram sistemleriyle bağdaştırılanlar olmak üzere kuramda üç ayrıma gitmektedir. Benzer şekilde, Goss ve Lindquist (1995) işlevselci, yapısalcı ve entegre yaklaşımlar arasında bir ayrıma gitmektedir: bu son grup yeni emek göçü ekonomisi, sistemleri (NELM), ağları ve birikimli nedensellik kuramlarını içermektedir. En kapsamlı inceleme: i) göç başlangıcı; neoklasik, yeni ekonomi, ikili emek piyasası ve dünya sistemi kuramı: ve ii) göçün başladıktan sonraki devam süreci; ağ, kurumsallık, birikim-

li nedensellik ve göç sistemleri kuramı konularını açıklamaya çalışan kuramlar arasında önemli bir ayırım gözeten Massey ve ark. (1998) tarafından yapılmıştır.

Farklı kuramlar için deneysel destek incelemelerinde Massey ve ark. (1998) hiçbir kuramın göçü açıklamaya yeterli olmadığı, doğru kuramsal yaklaşımın uygulandığı bağlama göre özel olarak seçilmesi gerektiği sonucunu çıkarmaktadır. Örneğin, göç başlangıcını yeni emek göçü ekonomisi aracılığıyla inceleyebilir, daha sonra da göç süreci dinamiklerini ağ kuramından yararlanarak açıklayabiliriz.

Ancak, kuramların temel noktaları ve vardıkları sonuçlar dikkate alındığında farklı kuramlarda mevcut tezatlıkların olmadığı iddialarını desteklemek zordur. Her bir kuram grubunun açıklaması sonuç olarak elde edilen bir takım hipotezler ortaya atılarak son bulmaktadır. Örneğin, neoklasik yaklaşımlar için, çıkış ve hedef konumları arasındaki gelir farklılıkları göçün oluşması için gerekli ve etkili bir koşuldur; NELM için bu gerekli bir koşul değildir; ve bu durum yine ikili emek piyasası kuramı için gerekli ve yeterli bir koşul değildir (Massey ve ark., 1993). Göç kuramlarının oldukça farklı ontolojik ve epistemolojik temelleri düşünüldüğünde bu uyumsuzluk daha da öne çıkmaktadır. Örneğin, neoklasik ve NELM yaklaşımlarını destekleyen rasyonel seçim kuramı ve yöntemsel bireycilik kavramlarının dünya sistemleri kuramında pek yeri yoktur.

Bu durum çeşitli sıkıntılar yaratmaktadır. Çünkü bu durum bizi bağlama uyan kuramı seçmeye zorlamaktadır, ancak neyin uyuyamadığını ancak deneysel araştırmayı yaptığımızda anlayabiliriz. Bu tür bir kuram bu kavramların etkileşimine ilişkin sağlam kavram ve hipotezler geliştirilmesi için temel bir dayanak sunmamaktadır. Bu durumda bir takım hükümler öne sürmemiz gerekmektedir ve bunların işe yaramaması durumunda bunun suçunu geniş bağlama atabiliriz. Başarısızlık kuramı etkilemez ve biz de diğer verileri idare etmek için yeni bir kuram geliştiririz. Arango bu durumun alandaki en temel zayıflık olduğunu öne sürmektedir.

Mevcut göç kuramları deneysel araştırmalara yol gösterme ve gerçeklerle karşılaştırılabilecek test edilebilir hipotezler sağlama işlevini yerine getirmek yerine olaylardan sonra açıklama getirmeye yaramaktadır. Buradaki başlangıç noktası genellikle genel sosyal bilimler alanından yerine göre alınmış uygun açıklamalarla birlikte resmi ve soyut sayılabilecek terimlerle süslenmiş deneysel gözlemler ve birkaç sağduyu örneğidir. Bu şekilde, kavramsal çerçeve teorileri deneysel gözlemlerin resmi statüsünü geliştirme işlevini görmektedir (Arango, 2000: 294).

Daha entegre bir göç kuramı geliştirme çabaları olmuştur. Bunların pek çoğunda odak noktası mikro ve makro analiz düzeyleri arasındaki farklılıktır. Örneğin De Jong ve Gardner'ın (1981) mikro düzeyde göç kararları sayısı 'mikro ve makro alanları birleştirme' amacını taşımış ancak makro düzeyde analize ilişkin gelebildiği en son nokta bireylerin yer değiştirme kararları üzerindeki makro düzeydeki faktörlerin etkisini incelemek olmuştur (Gardner, 1981). Faist (2000) daha etkiyici bir çabada bulunmaktadır ancak temel odak noktası mikro ve makro düzeydeki teorileri birbirine bağlayabilecek 'bölgesel bağlantı' üzerindedir. Temel yapı taşları açısından, özellikle de yapı ve fail kavramları arasındaki ilişki konsepti açısından ne derece uygun olduklarını hesaba katmamaktadır.

Goss ve Linquist odak noktasını bireylerden haneler veya göçmen ağları gibi orta düzey analiz gruplarına kaydırmanın bizi kuramsal ve deneysel olarak problemler alanlarda bırakacağı için göç kuramının entegre edilme işlemine pek faydalı olmayacağını öne sürmektedir. NELM fayda maksimizasyonu sağlayan haneleri fayda maksimizasyonu sağlayan bireyin yerine koymaktadır: 'başka bir deyişle birey olarak hane' (Folbre, 1986; Goss & Lindquist, 1995: 167 tarafından alıntılındığı haliyle). Bu da haneler arasındaki değişkenleri ve bunlar arasındaki çatışmaları gizleyen birleşmiş bir aktör olarak hane kavramını öne çıkarmaktadır (Murray, 1981: 167). Aynı zamanda da hane üyelerinin bireysel olarak içinde bulunabileceği daha geniş kapsamlı toplumsal ilişkileri de göz ardı etmektedir (Faist, 2000: 41; Goss & Lindquist, 1995: 327). Ağları saptamak da aynı şekilde zordur; 'ağlar

mantıksal ve yapısal özelliklerinin düzgün bir teorisi olmadan yalnızca deneysel varlıklarıyla ele alınıp sıradan bir kategori olarak düşünül-
mektedirler' (Goss & Lindquist, 1995: 330-1). Yine sorunun düzey-
lerin entegrasyonunda değil de bu tür teorilerin yapı ve fail kavramları
arasındaki bağlantıyı ortaya koyamamasında olduğu sonucunu çıkart-
maktadırlar.

Massey ve ark. (1998) inceledikleri kuramlardan kendi sentezlerini
üretmemekle birlikte herhangi bir uluslararası (ve bence iç göç için de;
bkz. King & Skeldon, 2010) göç kuramının başarılı olabilmesi için
dört temel unsuru barındırması gerektiğini öne sürmektedir. Bunlar:
ilk olarak menşe alanlarında göçü destekleyen yapısal güçlerin değer-
lendirmesi; ikinci olarak hedef konumlarda göçe olanak sağlayan ya-
pısal etkenler; üçüncü olarak göç eden kişilerin motivasyon, hedef ve
istekleri; ve son olarak da dış ve iç göç alanlarını birbirine bağlamak
için oluşturulan toplumsal ve ekonomik yapıların incelemesi. Massey
ve ark. hem 'bireysel kararlar üzerindeki yapısal sınırlamaların önemi-
ni inkar eden, hem de birey ve ailelere karşı failliği inkar eden teorile-
re' kuşkuyla yaklaşmaktadır (Massey ve ark., 1993: 455). Bu da yapı
ve fail konusunu bu kuram sorununun merkezine koymaktadır. Bu
yüzden bu sorunlu ilişkiye daha detaylı bir şekilde bakacağız.

Toplumsal Teoride Yapı ve Faillik

Eğer tutarlı bir göç teorisi geliştirme problemimizin merkezinde ger-
çekten de yapı ve fail kavramları yer alıyorsa bu kavramlarla neyi kast
ettiğimizi açıklamak ve bu kavramların birbirleriyle ilişkileri hakkındaki
bazı tartışmaları incelemek büyük önem taşımaktadır. Bu bölümde, ya-
pı ve fail kavramlarının doğası hakkındaki bazı tartışmalara yer verecek
ve eleştirel gerçekçiler, özellikle de Archer'ın morfojenetik yaklaşımı ta-
rafından ele alınan daha karmaşık teoriler yerine Giddens'in yapılaşma
kavramının öne çıkmasına dikkat çekeceğim. Bunun kuramsal suların
derinliklerine dalmak olduğunun ve hedefimin limitlerini açıklamanın
büyük önem taşıdığına farkındayım. Buradaki amacım yüzeyle yüze-
rek derinliklere şöyle bir göz atmak, derinlere dalmak değil.

Fail ve yapı kavramlarının anlamı uyarlanan anlamlar belli bir konumu yansıtacağı için sorunun merkezinde yer almaktadır. Bu kavramlar sosyal bilimlerin temel metaforlarıdır ve anlamlarına ilişkin hiçbir açıklama yapılmadan literatürde, özellikle de göç araştırmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu makalenin odak noktası hesaba katıldığında bu kuramsal kavramları ortaya dökmek ve benim bu kavramları ne anlamda kullandığımı mümkün olan en iyi şekilde açıklamak oldukça önemlidir.

Bir şekilde toplumun tüm üyelerinin bir sembolü olarak kabul edildiği için işfail kavramıyla başlamak daha kolay olacaktır (Sewell, 1992: 20). Burada fail kavramı toplumsal aktörlerin konumları üzerine düşünmek, strateji geliştirmek ve isteklerini gerçekleştirmek için eyleme geçme kapasiteleri anlamında kullanılmıştır. Bazıları için bu eylem üzerindeki vurgu yeterlidir; failin gücünü dünya üzerinde uygulayan özerk aktörlerin basit bireyselliğinden başka bir şey olmasına gerek yoktur (Scott & Marshall, 2009: 'agency'). Ancak, bu derece dar bir bakış açısı yerine, bizim amaçlarımız için fail kavramı ilişkisel bir nitelik olarak görülmelidir.

Fail olmak içinde bulunulan toplumsal ilişkiler üzerinde bir nebze kontrol sahibi olabilme anlamına gelmekte, ve bu açıdan da bu toplumsal ilişkileri bir nebze dönüştürebilme yetisine sahip olmayı ima etmektedir (Sewell, 1992: 20).

Bizim konumuz 'en aşırı zorlama örneklerinde bile toplumsal deneyimi işleyip yaşamla başa çıkma yolları üretmek' için faillik gücünü kullanan toplumsal aktörlerdir (Long, 2001: 16). İnsanların faillik gücünü kullandığı toplumsal çevrenin temellerine baktığımızda toplumsal yapı tartışmalarına giriyoruz ve işler biraz daha tartışmalı bir hal alıyor.

Toplumun sadece içinde bulunan bireyler kümesi olarak görülebileceğini savunan bireysel yaklaşımı reddediyorum: bu yaklaşımın tek avantajı yapı kavramına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmasıdır. İnsanlar karmaşık toplumsal ilişkiler harmanı olarak bir araya geldikçe hiç değilse parçaların toplamından çok daha fazla öneme sahipmiş gibi

görünen davranış kalıpları geliştirmekte ve organizasyonlar yaratmaktadır. Toplumsal yapı kavramı 'yineleyen her tür toplumsal davranış kalıbı; ya da, daha net olarak, bir toplumsal sistemin veya topluluğun farklı öğeleri arasındaki düzenli ilişkiler' (Scott & Marshall, 2009: 'structure') ile ilgilidir. Böyle bir tanım yetersiz olacaktır ancak Sewell bu terimin resmi tanımlarla açıklanamayacağını öne sürmektedir:

Yapı kavramı, bütünü açıklarken karmaşık toplumsal gerçekliğin bir kısmını tanımlayarak toplum bilimleri söyleminde güçlü bir metonimik araç olarak kullanılmaktadır. Sosyal bilimler alanında ortaya çıkan bir kelimedir. Öyle ki, yapı kesin bir kavramdan ziyade sosyal bilimsel ve bilimsel söylemde kullanılan bir tür temel epistemik metaforudur (Sewell, 1992: 2).

Sewell bu yapı metaforunun bilinçsiz kullanımından doğan bazı temel problemlerin altını çizmektedir. Bunlardan ikisi burada da verilmiştir. İlk olarak, ülkeler ve kültürel normlar gibi toplumsal yapıların değişmez ve insan faillığının ötesinde kabul edildiği bir somutlaştırma eğilimi bulunmaktadır. Bu varlığı toplumsal aktörlerden ayrı olarak görmenin yanı sıra birbirleri arasındaki ilişkiye de yön verdikleri düşünülmektedir. İkinci olarak, yapı metaforu genellikle istikrar çağrısını yapmaktadır. Yapı kavramı insan etkileşimi kalıplarını tanımlamakta ancak bu kalıpların zaman içerisinde nasıl değiştiği hakkında bir açıklama getirmemektedir. Toplumsal değişim bu sistemin dışında kalmaktadır (Sewell, 1992: 2-3).

Pek çok sosyal kuramcının ele aldığı sorun yöntemsel bireyselliği redderken (Archer, 1996; King, 2007) aynı zamanda faillik için yer bırakıp toplumsal değişim için uygun bir açıklama da sağlayarak toplumsal eylemi algılamada toplumsal yapıların önemini nasıl irdeleneceğidir. Bu da yapının doğası ve özellikleri ve faillikle ilişkisi hakkında karmaşık ve ateşli; benim burada ancak çok kısa bir şekilde özetleyebileceğim bir tartışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Giddens'in yapılaşma teorisi pek çok sosyal bilimciye cazip gelen ve yalnızca göç alanında çalışanlara hitap etmekte kalmayıp kuramsal literatürün dışına taşan zekice bir orta yol öne sürmektedir. Giddens yapının 'tekrar tekrar düzenledikleri toplumsal uygulamaların hem

aracı hem de sonucu' olarak ikili bir yapısı olduğunu iddia etmektedir (Giddens, 1984:25). Yapı sadece toplumsal uygulamaları şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda bu uygulamalar tarafından yeniden üretilip dönüşüme uğramaktadır. Bu yüzden de, toplumsal yapılar yalnızca bireysel aktörler üzerindeki kısıtlamalar olarak değil, aynı zamanda bireylerin eylemlerine olanak sağlayan yapılar olarak görülmektedir. Toplumsal aktörler davranışlarının planlı veya planlanmamış eylem ve değişikliklerinin etkilerinin devamlı takibi açısından öz farkındalık sahibidir. Eylemleri kısıtlı olsa da insanların failliği daima bir nebze özgürlüğe, hareket alanına sahip olmalarını garanti altına almaktadır.

Yapı ikiliği yapının körü körüne çoğaltılmayıp yeniden üretilmesini garantiye almaktadır; toplumsal uygulamalarda 'somutlaştırıldığı' sürece varlığını sürdürmektedir. Uygulamada olmadığına yalnızca 'sanal bir varlığı'; uygulamaları eylem anında şekillendirme potansiyeli bulunmaktadır.

Yapının dönüşümsel ilişkilerin 'sanal düzeni' olduğunu söylemek yeniden üretilen toplumsal uygulamalar olarak toplumsal sistemlerin 'yapılarının' olmadığı, daha ziyade 'yapısal özellikler' sergiledikleri ve yapının bir zaman – mekan varlığı olarak yalnızca bu tür uygulamalarda somutlaştırması ve bilgili insan faillerin davranışlarını ayarlayan bellek izleri olarak var olduğu anlamına gelmektedir (Giddens, 1984: 17).

Böylelikle, yapılar çıkarlarını gözetmek için çabalayan, müzakere eden ve zaman zaman da tahminlerde bulunan toplumsal aktörlerin karmaşık etkileşiminin sonucu olduğu için, yapılaşma süreci daima toplumsal dönüşüme yer bırakmaktadır.

Yapılaşmanın kuramsal temeli eleştirel gerçekçi bakış açısından oldukça ikna edici bir şekilde sorgulanmıştır. Bhaskar'ın (1979, 1989) çalışmasına dayanan eleştirel gerçekçiler toplumu bazı açılardan doğal fiziksel dünya gibi araştırılabilecek bir varlığa sahip bir yapı olarak görmektedir:

Bir gerçeklik bulunmaktadır; buradaki önemli nokta 'gerçekliği' bilme ve kavrama yöntemlerimizin değişime ve düzeltmeye tabi olduğudur (Pratt, 1995: 65).

Bu yüzden, toplumsal yapılar ‘bizim onlara dair bilgilerimizden bağımsız olarak var olur ve etkilerini bu şekilde sürdürür’ (Carter & New, 2004). Ama bu toplumsal yapıların insani eylemlerden bağımsız olarak var olması demek değildir: ‘insan yoksa toplum da yoktur’ (Archer, 1995: 141). Ancak buna rağmen bazıları eleştirel gerçekçileri yapıyı somutlaştırmakla suçlamaktadır (King, 1999).

Yıllar boyu Archer (1982, 1995) Giddens’in ‘yapıda ikilik’ kavramına karşı çıkanların başında geliyordu (ayrıca bkz. Vanderberghe 2005). Archer bu ‘ikiliğin’ yapı ve fail kavramlarını etkili bir şekilde birleştirdiğini savunmaktadır. Buna rağmen eleştirel gerçekçiler toplumsal yapıların gelişmekte olan özelliklere sahip olduğunu, onları üreten failden bağımsız olarak kendi güçlerini uyguladıkları gelişimsel eşiği geçen veya “yeni ortaya çıkan” failliğin sonuçları’ olduklarını öne sürmektedir (Parker, 2000: 73). Toplumsal yapı herhangi bir toplumsal aktörün failliğinden bağımsız olarak herhangi bir zamanda varlığını sürdürebilir. Yapılaşma kavramı yapının toplumsal aktörlerin eylemlerinde her zaman mümkün olduğunu, ancak günümüzde toplumsal bir aktörün eylemleri toplumsal aktörler için gelecekteki bağlamı şekillendirecek gelecek toplumsal yapı şekillerine katkıda bulunduğu zaman ortaya çıkan geçici kopmayı ele almamaktadır. Archer toplumsal yapının bireyden önce var olduğunu, Giddens ise ‘bu toplumun bugün bu insanlar sayesinde var olduğunu’ savunmaktadır (Archer, 1995: 145).

Bu da iki temel probleme yol açmaktadır (Archer, 1982: 459). İlk olarak, yapılaşma failin ‘hiperaktif’ olduğunu öne sürmektedir. Fail her zaman dönüştürücü olma potansiyeline sahiptir ve belli zamanlarda aktörler gerek değişim yaratmak gerekse mevcut durumu idame ettirmek adına farklı şekillerde davranmayı seçebilirler. İkinci olarak, eğer yapı ve fail kavramları hiçbir şekilde birbirlerinden ayrılamazsa bu durum yapı ve fail arasındaki ilişkiyi açıklamayı imkansız hale getirecek, deneysel araştırmaya pek bir katkı sağlamayacaktır (Gregson, 1989). Archer yapılaşma kuramının ‘temelde önermesel olmadığı’ çıkarımını yapmaktadır.

Yapının ikiliğinden ziyade Archer yapı ve fail arasında bu iki kavramın farklı zamanlarda işlediğini kabul eden analitik bir ikilik olduğunu kabul etmemiz gerektiğini savunmaktadır. Yapı ve fail arasındaki geçici etkileşimi incelemek ve toplumsal değişim getirmek için üç aşamalı bir döngü halinde işleyen bir morfojenез süreci sunmaktadır. Morfogenetik döngüde geçmiş eylemlerin sonuçları arkasından gelişen toplumsal etkileşim üzerinde bir etkiye sahip olan yapısal koşullara katkıda bulunmaktadır. Aktörler kendi failleriyle birlikte geleceğinden eylemler yapısal olarak koşullu olsa da yapısal olarak kararlaştırılmış durumda olmayacaktır. Bu toplumsal etkileşim önceki yapısal özellikleri değiştiren ve yenilerin oluşumuna katkı sağlayan yapısal detaya yol açmaktadır. Archer yapısal detayın büyük ölçüde toplumsal gruplar arasındaki çatışma ve pazarlıktan meydana gelen ve kimsenin istemediği olumsuz etkileri olabilecek bir sonuç olduğunun altını çizmektedir (Archer, 1995:89-92).

Morfogenetik yaklaşımı yapı ve fail problemini hiçbir şekilde çözmemiş, ek tartışmalar çıkmasına sebep olmuştur. Bazıları, özellikle King (1999, 2007), yapının yeni özellikleri kavramına tümünden karşı çıkmaktadır. Tartışmanın diğer bir kolu morfojenез ve yapılaşmanın ne derece entegre edilebileceği konusunu ele almaktadır (Archer, 1996; Stone, 2001; Varsela, 2007). Mutabakata varılan nokta yapı ve fail arasındaki ilişkinin işleyişi hakkında Archer'ın morfojenik yaklaşımının Giddens'inkine kıyasla çok daha zengin bir kuramsal boyut sunması; bunların birbiriyle ne derece uyumlu olduğu sorusu ise akıllarda varlığını sürdürüyor. Diğer bir tartışma kolu yapı ve fail arasında olduğu ön görülen ikiliğin doğası hakkında sürdürülmektedir. Bu noktada ontolojik, analitik ve yöntemsel ikiliği savunanlar arasında aşağıdaki gibi bir ayrıma gidebiliriz:

- Ontolojik ikilik – yapının insan faili ötesinde nesnel bir varlığı bulunmaktadır. Az sayıda kişi yapıyı somutlaştıran güçlü bir ontolojik ikilik olduğunu kabul etmektedir. Eleştirel gerçekçilerin bazıları daha zayıf bir form önerisinde bulunurken (Elder-Vass, 2007), diğerleri tüm toplumsal yapıların özünde

insan failinden geldiğini, bu nedenle de bağımsız bir gerçekliklerinin olamayacağını savunmaktadır (Porpora, 2007).

- Analitik ikilik – yapının failden ayrı nesnel bir gerçekliği olmasa da sanki öyleymiş gibi gözlemlenebilir. Devletlerin içlerinde yaşayan ve devletin güçlerini icra eden insanlardan başka bir şey olmadığını kabul edebiliriz, ancak yine de devletlerin doğasını ve eylemlerini sanki öyleymiş gibi inceleyebiliriz. Diğerleri bu durumun hiçbir dayanağı olmadığını söylese de (Depelteau, 2008), Archer bu ikiliği ısrarla öne sürmektedir (Archer, 1982).
- Yöntemsel ikilik – Giddens'in bireylerin stratejik davranışlarının analizini ve kaynak dağılımını ve kuralların işleyişini belirleyen yapılanma kararlarının analizini açıklama isteğiyle yapılaşma kuramı kapsamında ele alınmıştır (Giddens, 1984:288-9; Goss & Lindquist, 1995).

Yapı – fail tartışmasındaki geniş yazının küçük bir parçasının bu kısa incelemesi temel toplum kuramının henüz ele alınmamış derin konuları bulunduğunu göstermektedir. Burada eleştirel gerçekçi bakış açısına özellikle değindim çünkü, aşağıda da tartışacağım üzere, bu durum göçe ilişkin daha entegre bir temel geliştirilmesi için yararlı olabilir. Bu nedenle de temel toplum kuramının derinliklerine dalmadan bu yapı fail tartışmasının göç araştırmacıları tarafından nasıl ele alındığına bakacağız.

Göç Çalışmalarında Yapı – Fail Boşluğunu Kapatmak

Göç araştırmacıları yapı ve fail arasında bir denge bulma sorununun farkında olsalar da pek azı bunun nasıl aşılabacağı konusunda yol göstermektedir. Bu bölümde, literatürde önerilen bazı yaklaşımları tartışacağım. Bu çok kapsamlı bir inceleme olmayabilir, ancak göç araştırmacılarının yapılaşmaya olan eğilimlerini göstermek açısından yararlı olacaktır.

Bazı yazarlar yapı ve fail kavramlarını aynı anda ele almanın yöntemsel zorluklarına yoğunlaşarak merkezi kuramsal problemlerden kaçınmışlardır. Örneğin, Findlay ve Li (1999) göç araştırmasında yapı ve fail arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarma konusunda ilerleme kaydetmek için karışık yöntemlerden yararlanma ihtiyacını ele almaktadır.

Göç araştırmacılarında kısıtlı yöntemsel yaklaşımları temel olarak araştırma 'yapma' yolu olarak seçilmiş epistemoloji için uygun yöntemi 'seçme' eğilimi olduğunu öne sürmektedir. Bu da nitel ve nicel yöntemler arasında çok derin bir ayrım olmasına sebep olmuştur. Karışık yöntemlerin kullanıldığı yerlerde ise 'anlayış önceliği tek bir yöntemsel tutumda kalmaktadır' (1999:52).

Hong Kong'daki göç ve kimlik çalışmalarında Findlay ve Li göçmenlerin bölgeye geldikleri kanalları incelemek ve firmalar ve emek piyasası hakkında bilgi toplamak için iki grup büyük ölçekli anket hazırlamıştır. Bu çalışmanın başka bir boyutu etnik kimlik ve de göç de dahil olmak üzere kişinin fırsatlara erişimi arasındaki ilişkiyle ilgili nicel veri toplamaktı. Bu yaklaşımlar yazarların uluslararası göçü hem uluslararası göç yasası (makro yapı), hem de 'memleketlerindeki' veya 'diğer' yerlerdeki kimliklerinin yorumuna ilişkin kararlar alan potansiyel göçmenler tarafından şekillenen bir süreç olarak incelemesine olanak sağlamıştır. Ancak bu inceleme göçü çağdaş toplumsal ve kültürel olaylara veya tetikleyicilere karşı rasyonel bir tepki olarak yanlış bir şekilde tanıtan' ve 'göç etme kararını destekleyen önemli değerleri şekillendirmede hayat boyu devam eden ve değişmekte olan toplumsal ve kültürel etkileri' göz ardı eden bireysel göçmen incelemelerine fazla yoğunlaşmaktadır (Findlay & Li, 1999: 56). Bu zayıf nokta Halfacree ve Boyle (1993) tarafından savunulduğu üzere biyografik yaklaşım kullanılarak ele alınmıştır. Halfacree ve Boyle bu karışık yöntemin göçün birden fazla anlamını kavramamız için elzem olduğunu savunmaktadır.

Ancak, Findlay ve Li (1999: 56) bunun ancak 'tek bir paradigma ve ilişkili yöntemden' daha fazlası kullanılarak mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bu da bu ikilinin kendisinin üstü kapalı bir şekilde yöntemleri sanki epistemolojik bir yaklaşıma dahilmiş gibi 'algıladıklarını' göstermektedir. Araştırmalarında, karışık yöntem uygulamak epistemolojileri de karıştırmayı gerektirmektedir (tabi eğer paradigmadan kasıtları başka bir şey değilse). Eleştirel gerçeklik de dahil çeşitli kuramsal yaklaşımları tartışmakta, ancak renklerini tam olarak belli etmemektedirler. Amaçları tutarlı kuramsal temeller öne sürmek ye-

rine coğrafi araştırmanın modern sosyal kuramla ilintili olabileceğini garanti altına almaktır. Karışık yöntem çağrılarını desteklesem de bizi tutarsız ve karışık bir kuramsal temelde bırakacaksa savlarının başarılı olduğu söylenemez. Bundan ziyade, bizim çok yöntem kullanımımız epistemolojimizden temel almalı.

Diğer araştırmacılar yapı ve fail kavramlarını bağdaştırma yolu olarak yapılaşma kuramından destek almışlardır. Bu çalışmaların bazılarını incelemek bizim için yararlı olacaktır. İlk ve muhtemelen daha büyük olan grup yapılaşmaya meyletmelerinin tek sebebi hem yapı hem de fail kavramlarını ele almanın önemini kabul eden gruptur. Örneğin, son zamanlarda yayınladığı bir makalesinde Conway yapılaşmaya 'çağdaş kapitalizmin yapı-fail güç ilişkisini' temsil etmesi açısından değinmektedir (Conway, 2007:422) ancak bu Karayipli uluslararası göçmenlerin 'demir atma' analizinde sınırlı bir rol oynamaktadır. Hatta, toplumsal yapıyı Giddens'in öngördüğü 'yapı örneğinin' ötesinde bir varlığa sahip olan 'güçler' olarak tanımlamaktadır.

'Menşe' topluluğun sosyal ve kültürel yapıları, sosyal kimlikleri, yükümlülükleri, ağırları ve bu alanlardaki toplumsal değişimler uluslararası insanların gittiği, hayatlarıyla ilgili kararları verdiği, uyum sağladığı/veya direndiği yaşam alanlarını belirlemek ve kısıtlamak için küresel ve metropolitan yapısal güçler kadar etkilidir (Conway, 2007: 424).

Wright (1995) yapılaşma kavramını hanelerin işledikleri toplumsal yapıları (tekrar) üretmedeki rolünü inceleyerek Güney Afrikadaki göçmen işçi sistemini analiz etmek için kullanmaktadır. Pazar fırsatlarına karşı verilen hane tepkilerinin Afrika'nın sömürge göçmen işçi sistemini şekillendirmede önemli bir faktör olduğunu öne sürmektedir. Hane halkının önünde başka seçenekler de olduğu isteğe bağlı göçmen işçi sistemi sömürge güçleri siyahi haneler için diğer nakit kaynaklarını sınırlayarak göçmen işçiyi desteklemelerini kaçınılmaz yapmak için harekete geçmeden önce gelişti. Buradaki sistem 'işçi maliyetleri sorununa planlı bir madencilik sermayesi çözümü' getirmek değil, (Marks & Rathbone, Wright tarafından alıntılanıldığı şekilde

1995: 778) farklı aktörlerin fırsatlar ortaya çıktıkça bunlardan yararlanmasının bir sonucuydu.

Richmond (1988, 1993) özellikle mülteci hareketlerine odaklanarak benzer bir yaklaşım benimsemiştir. Gönüllü ve zorunlu göç arasındaki ikilemi reddederek konunun 'proaktif' ve 'reaktif' göç arasındaki bir süreç olarak görülmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu da hanelerin bir raddeye kadar özgür (fail) olduklarını ve güvenliklerine yöneltilen acil tehdit durumlarında bile bazı stratejileri uygulayabildiklerini göstermektedir. Richmond yapısal faktörler ve haneler arasındaki etkileşimi vurgulayan çoklu bir göç teorisi öne sürmektedir. Bu yapısal faktörler hanenin eylemlerini hem kısıtlamakta, hem de bu eylemlere olanak sağlamaktadır.

Bu tür örnekler bakarak ben de Kuzey Batı Zambiya'daki Angol mültecilerin gönüllü iadesi üzerine bir çalışmada göç sürecini ele almak için yararlı bir yaklaşım olarak yapılaşma yaklaşımını kullama eğilimindeydim (Bakewell 2000, 2008). Bu da mültecilerin ve diğer köylülerin failini olayın merkezine yerleştirmekte ve bunların Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), hükümet ve diğer kuruluşlarla birlikte onlar için uygun neticeleri sağlamaya çalışan toplumsal aktörler olduklarını farz etmektedir. Long'un aktör odaklı yaklaşımını benimseyerek (2001), kısıtlı hareket kabiliyetlerine rağmen mültecilerin failini çalışmanın merkezine oturtmaya çalıştım. Aslında bu hareketim ayırt edici kuramsal bir yaklaşım oluşturmaktan ziyade diğer kuramsal yaklaşımların sunduklarına karşı duyduğum hoşnutsuzluğun bir yansımasıydı. Yapılaşmayı kuramsal bir çerçeve olarak benimsemiş hususundaki bu sınırlı deneyim yukarıda belirtildiği şekilde eleştirel gerçekçiler tarafından vurgulanan fail ve yapı birleşmesinden doğan sonuçların sorunlarını yansıtmıştır. Öncelikle, bu durum herhangi bir bağlamda yapı ve fail arasındaki dengenin nasıl işleyebileceğine ilişkin hiçbir ipucu vermeyerek önermesel bir değer sağlamamıştır. İkinci olarak da, mültecilerin failini göz ardı etmemeye dikkat etsem de hareket kabiliyetlerini abartarak sahip olduklarından daha fazla özerkliğe; 'fail hiperaktivitesine' sahiplermiş gibi gösterme suçunu üstlenebilirim.

Yapısallığa ilişkin bu kısmen yüzeysel uğraşlara tezat olarak Goss ve Lindquist (1995) ve Morawska (2001) yapı ve fail arasındaki ayrımı kapatma aracı olarak çok daha detaylı ve kapsamlı bir yapılaşma incelemesi yapan göç araştırmacıları olarak öne çıkmaktadır. Ancak iki grupta da yapılaşmanın pratikte uygulanması eleştirel gerçekçiliğin analitik ikiliğinden ayırt edilemez hale gelen yöntemsel ikiliği benimsemeye zorlamaktadır.

Yapılaşmaya getirilen en büyük eleştirilerden biri yapılaşmayı deneysel araştırmaya uygulamanın net bir yolu olmamasıdır (Gregson, 1989). Goss ve Lindquist iki düzeyde araştırma yürütmek için Giddens'in önerisini kullanmaktadır: ilk olarak bireylerin stratejik hareketlerini incelemek; ve ikinci olarak da kaynak dağılımını ve kuralların işleyişini kurumsal düzeyde incelemek. Bu da onları aşağıdaki şekilde tanımladıkları göçmen kurumlarını incelemeye itmektir:

Deniz aşırı istihdam için toplumsal etkileşimin düzenlenmesi sonucu ortaya çıkan ve karşılığında etkileşimi düzenleyen ve kurumsal kural ve kaynakların işleyişi yoluyla deniz aşırı istihdama erişimi yapılandıran toplumsal hayatın kısmen kalıcı bir özelliği (Goss & Lindquist, 1995: 336).

Bu sadece bazılarının göçmen ağırları olabileceği toplumsal ağırları değil, aynı zamanda resmi ve gayri resmi kuruluşları, bunların etkileşimini ve rutin uygulamaları da kapsamaktadır.

Yapılaşma kuramı bireysel ve kurumsal olmak üzere bu iki analiz düzeyinin birlikte ele alınmasını gerektirmektedir: bu yalnızca yöntemsel bir ikiliktir ve kurumlar düzeyinde hiçbir keyfi güç kapasitesine ya da faile neden olmamaktadır. Goss ve Lindquist tarafından ele alınan Filipinler örneği iş bulma kurumları ve komisyoncuları, hükümet politikaları ve geniş emek piyasasına odaklanmaktadır. Bireyler arasındaki etkileşimlerin işçilerin göçmen işçi olarak fırsatları yakalama çabalarının sonuçlarını nasıl şekillendirdiğini gösterecekleri yeni göçmen kurumlarının failini koşulladıkları toplumsal aktörlerden hem yöntemsel hem de analitik olarak ne derece farklı olduğunu gözlemleyebilmek oldukça zordur. Yapılaşmayı benimseseler de eleştirel gerçekçilerin ikiliğine tehlikeli ölçüde yaklaştıkları görülmektedir.

Benzer şekilde, Morawska'nın Batı Avrupa'ya Polonya göçü çalışması göçü bir yapılaşma süreci olarak benimseyerek oyunun kurallarını değiştirmek ve tekrar yorumlamak için toplumsal aktörlerin failini vurgulamaktadır: 'Bu aktörler farklı yapılarla birlikte veya bu yapılarla karşı oynayarak kendi hedeflerini ortaya koyup bu hedefleri takip ettiği için 'göçmen hareketleri yalnızca biri üzerine veya birine karşı güç kullanımının ürünleri değildir' (Morawska, 2001: 54- özgün hali). Bu durum failin hiperaktivitesine meyilli gibi gözükse de 'fail güçlerinin' derecesinin emek piyasaları, hükümet politikaları ve konuk kültürü gibi diğer mikro ve makro yapısal koşullarına bağlı olması nedeniyle bunun etkisi biraz azaltılmıştır.

Bu çalışmanın ele aldığı temel sorun ekonomik farklılıklardaki büyüme, kolay ulaşım, Batıdaki hayat koşulları hakkındaki bilgi akışı ve benzeri göçü kolaylaştırıcı makro yapısal koşulların yer değiştirme kararına nasıl 'dönüştüğünü' açıklamaktır. Morawska potansiyel göçmenlerin bu yeni fırsatlardan yararlanmasının önünü açan üç faktörün altını çizmektedir: kapsamlı ve derin bir geçmişi olan Polonya diasporasında bulunan mikro düzeydeki toplumsal ilişki yapıları; gelirler hakkındaki pratik bilgi; bu ağların sunduğu göçmen düzenlemeleri, iş fırsatları vb.; ve düzenlemeleri ve resmi yapıları bozmak için komünist rejim tarafından benimsenen stratejiler. Çalışma 1990'larda Polonya göçündeki yükselişi ve 'kültürel göç yapısının' evrimini açıklamak için bir dizi yapı-fail örnekleri vermektedir (Morawska, 2001: 67).

Morawska Massey ve ark. (1998) tarafından yürütülen çalışmaya katkı sağlamak ve onların yapamadığını yapmak, göçü başlatmada ve sürdürmede menşe ve hedef ülkelerdeki göçmen aktivitelerinin ve yapısal koşulların rolünü de hesaba katan bir çerçevede yapı ve fail kavramlarını bir araya getiren dinamik bir süreç olarak kuramsal açıdan tutarlı bir göç kavramı sunmak için yapılaşmayı benimsemiştir (Morawska, 2001: 49-50). Aynı zamanda uluslararası göç analizini sosyolojinin temel gündemine getirme amacı taşımaktadır (Morawska, 2001: 73). Ancak Morawska:

Uluslararası göçün kavramsallaştırılması ve daha da genel olarak toplumsal olguların süregelen ortak kurumlar olarak görülmesi... gelecekteki kalkınma senaryolarını ve Polonya'nın çifte dönüşümünde (hem kapitalist hem de demokratik bir topluma doğru) uluslararası göçmenlerin rolünü değişen tarihi koşulların kontrolüne bırakmaktadır (Morawska, 2001: 72).

Bu formül gelişim vaad etse de yapılaşmanın kuramsal merkezini, yapı ikiliğinin (Sewell, 1992: 12-13), analizde işe yarayıp yaramayacağı kesin değildir. Goss ve Lindquist'in göçmen kurumları analizindeki gibi Morawska tarafından tanımlanan toplumsal yapıların sanal varlıktan daha fazlasına, hatta bir takım keyfi güçlere sahip olduğu gözükmemektedir. Bu durum yalnızca devletlerin makro düzeydeki yapılarında ve siyasi ekonomilerinde değil, göçün 'kanımızda' olan bir kavram olarak görüldüğü mikro düzeydeki ailevi geleneklerde de geçerlidir (Lech Walesa, Morawska tarafından alıntılandığı şekliyle 2001: 59).

ABD'deki emek göçü ve ataerkillik arasındaki ilişki analizinde Halfacree (1995) yapılaşmadan faydalanmakta, ancak toplumsal aktörlerin gönüllülüğünü abartma eğiliminde olan eleştirel gerçekçilerin Giddens'in 'sanal' yapı ontolojisi eleştirilerini de ele almaktadır. Ataerkil sömürüyle yüzleşen kadınların bakış açısından toplumun ataerkil yapısı toplumsal olaylardaki örneklerin ötesinde bir varlığa sahip oldukça 'gerçektir'.

Emek göçündeki ataerkil kontrolünü kırmak için insanın günlük hayatının geri kalan kısmının büyük bir bölümü de ataerkil yaklaşım tarafından şekillenmesi sebebiyle ataerkilliği yalnızca aile içi alanda azaltmaya çalışmak yeterli değildir. Bu yüzden, bunun yanı sıra, ailedeki cinsiyet rollerindeki değişimler ancak bir yere kadar ilerleyebilir (Halfacree, 1995: 173).

Yapılaşmanın yapı-fail tartışmasında yer alan göç araştırmacıları arasındaki popülerliğine rağmen bu yaklaşımın özellikle de araştırmacılar yapılaşmanın getirdiği ikilikle uğraştığı için tutarsızlıklar ve çelişkilerle dolu olduğu sonucu çıkmaktadır. Yapılaşma yolunu seçenler genelde

Archer'ın güçlü eleştirilerinde öngörülen sorunlarla karşılaşmıştır. Bu yaklaşım yapı ve fail arasındaki ilişki hakkındaki düşünceleri tetiklemiş, ancak göç kuruluşlarının ve sistemlerinin evrimini anlamamıza yardımcı olacak hiçbir kuramsal dönüm noktasına ya da önermeye yol göstermemiştir.

Göç Eleştirel Gerçekçi Bir Yaklaşım Taslağı

Göç çalışmaları analizinde için tutarlı ve temel bir yaklaşım ortaya çıkması için büyük önem taşıyan yapı ve fail kavramlarının tutarlı bir şekilde nasıl birbirine bağlanacağı tartışmasının çözülmesi için ö-nümüzde daha çok zaman olduğu açıktır. Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği üzere yapılaşmayı benimseyenler bu yaklaşımın önermelerini kendi mantıksal sonuçlarına uydurma sorunu yaşamaktadırlar. Archer'a bakacak olursak, bunun sebebi bu yaklaşımın mantıksal bitiş noktasının araştırmanın imkansız olduğu bir yapı-fail diyalektiğinden oluşan bir kara kutu olmasıdır. Sonuç olarak araştırmacılar deneysel bulguları bu ikiliği reddeden kuramdan ayıran yöntemsel, ve benim de öne sürdüğüm üzere örtülü analitik bir yapı ve fail ikiliğini kabul etmek durumunda kalmışlardır.

Yapılaşmanın bizi bu tür entellektüel bir çıkmaz yola getirdiğini gösterdikten sonra bu bölümde eleştirel gerçekçi yaklaşımın göç araştırmalarındaki yapı-fail çıkmazını aşmak için daha verimli kuramsal bir yöntem olacağı tezini savunuyorum. Bu da göç araştırmalarına eleştirel gerçekçi bir yaklaşım benimsemenin araştırma uygulamalarını nasıl değiştireceği sorusunu gündeme getiriyor. Bu noktada daha fazla kuramsal tutarlılığa ulaşmanın mevcut yöntemlerden radikal birtakım ayrılmalar gerektireceğini öne sürmekteyim. Örneğin, bu yaklaşımın pek çok göç kuramının temelini oluşturan rasyonel seçim teorisi ve fayda maksimizasyonu kavramlarında bulunan yöntemsel bireysellik-le nasıl uyuşacağını görmek zordur. Bu nedenle, eleştirel gerçekçi bir yaklaşım benimsemek ekonomi ve göç çalışmalarındaki diğer bilim dalları arasında köprü inşa etmek çok daha zorlu bir yöntem olabilir (bkz. Boswell & Mueser, 2008: 527).

Buradaki amaç: 'A noktasından B noktasına doğru kim neden hareket ediyor? Neden başkaları değil de bu insanlar göç ediyor? Neden C yerine B noktasına göç ediyorlar? Neden o zaman değil de şimdi?' gibi sorulara cevap verecek tutarlı bir kuram temeli oluşumunu destekleyecek kuramsal bir taban taslağı sunmaktır. Buradaki hedef 'büyük bir kuram' geliştirmekten ziyade ilerde daha geniş bir kuramsal çerçevenin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayacak ve daha geniş bir kuramsal yapıyı destekleyebilecek kadar sağlam kuramsal bir 'tuğla' oluşturmaktır.

Başlangıç noktası olarak Massey ve ark.'ın 'yeterli' bir göç kuramı için sunduğu koşulları temel alabiliriz: kuram menşe bölgelerde dışgöçü teşvik eden ve hedef bölgelerde de iç göçe olanak sağlayan yapısal güçleri, göç eden insanların motivasyon, hedef ve isteklerini ve iç ve dış göç alanlarını birbirine bağlayan toplumsal ve ekonomik yapıları hesaba katmalıdır. Bu koşul Archer'ın morfojenetik yapısal koşul döngüsü (dış ve iç göçü şekillendiren yapısal güçler), toplumsal etkileşim (göç eden kişilerin) ve yapısal detaylarına (göç sistem ve ağlarının evrimi) oturtulabilir. Araştırmada çözülmesi gereken düğüm bu döngüyü onu meydana getiren unsurları ve işlemlerini sağlayan sonuç mekanizmalarını anlayacak şekilde çözümlenmektedir.

İlk bakışta bu durum bizi emek piyasası, göçmen ağları, diasporalar, göçmen kuruluşları vb. bilindik gibi gözükken toplumsal yapıların incelemesine götürebilir. Ancak bu durum yanıltıcı olabilir. Eleştirel gerçekçi bir bakış açısından bakıldığında bu tür kavramlar onları yalnızca birey davranış gözlemleri olmanın ötesine taşıyan yeni özelliklere sahip olduklarını gösterdiklerinde ilgi çekici bir hal almaktadırlar. Ortaya çıkış için en önemli sınav bir varlığın bileşenlerinin gücünü temel alanlarda değiştirecek ve kendine özgü nedensel etkiler gösterecek 'üretken kapasiteye' sahip olmasıdır (Archer, 1995: 174). Örneğin, göçmen ağlarının varlığını kabul etsek bile bunlar yalnızca insanların onları değiştirme gücünü düzenlemesini gerektirecek şekilde, belki de bireysel ağ üyelerinin isteklerine karşı olmasına rağmen göçü kolaylaştırmak için yeterli güçte bağlantılar kurarak kavramsallaştırdıklarında 'gerçek' toplumsal yapılar (yeni özellikte) olarak kabul edilebilirler.

Ancak o zaman göç süreçlerinde sebepsel güç uygulayabilecek ve yalnızca devletlerin politikalarına değil, mevcut göçmenlerin çıkarlarına da zarar verecek bir 'toplumsal yapı' olabilir. Determinizme kaymak olarak görülmesin ancak şu anda bir göçmen daha fazla akrabasının göçmen olarak ona katılmasını engellemek için bu tür bir ağ karşısında daha fazla güç sarf etmek zorunda kalabilir. Bu noktadaki araştırmanın amacı da hangi koşullar altında bu tür ağların ortaya çıktığını ve bunların göçü şekillendirme mekanizmalarını belirlemek olacaktır. Bu durum yeni sorular gündeme getirmemekle birlikte (Boyd, 1989: 655) mevcut sorun da ortadan kalkmış değildir (bkz. Haas, 2010).

Peki bu bizi yöntem açısından hangi noktaya getirmektedir? Deneysel araştırmaya ilişkin eleştirel gerçekçi yaklaşım alanında yapılaşma kuramının uygulaması alanında olduğundan çok daha fazla yazın bulunmaktadır (bkz. Held & Thompson, 1989); ancak eleştirel gerçekçi proje hala gelişme aşamasında ve yavaş ilerlemektedir. 1980'ler ve 1990'lar boyunca, eleştirel gerçekçi yöntem konusunu ele alan pek çok kitap ve makale bulunmaktayken (Pratt, 1995; Sayer, 1992, 2000; Yeung, 1997), ancak yeni yüzyıla girildikten sonra bunlar bir nebze azalmıştır. Yaklaşık on yıl önce, Yeung 'eleştirel gerçeklikteki yöntemin yeterince gelişmediğini ve yanlış anlaşıldığını, sonuç olarak da yöntem olarak engellenmiş bir felsefe ortaya çıktığını' öne sürmüştür (Yeung, 1997: 56). Aslında pek bir şey değişmedi. 1980'lerde gerçekçi bir coğrafya alanı ortaya çıksa da göç çalışmaları alanına uygulanması oldukça sınırlıydı: bu makaleyi hazırlarken göç uygulamalarını (veya sistemlerini) başlatan ve sürdüren sebepsel mekanizmaları anlamak için açık bir şekilde eleştirel gerçekçi bakış açısından temel alan tek bir çalışma bulmak mümkün olmadı. Yapılaşma alanında hiç değilse yapı ve fail arasındaki ilişkinin eleştirel sorgulamasına ilişkin olarak o kadar titiz olmayan, ancak daha fazla üstünde çalışılmış rakip bir kavram büyük önem kazandı. Göç araştırmaları için detaylı bir eleştirel gerçekçi kuram yöntemi çıkarmak bu makalenin kapsamının oldukça dışındadır. Ancak, eleştirel gerçekçi literatürden destek alarak bazı geçici rotalar belirlemek mümkündür.

Eleştirel gerçekçi araştırma için başlangıç noktası araştırılacak ‘maddelerin’ kavramsallaştırılmasıdır.

Tüm eleştirel gerçekçi araştırmaların ortak noktası araştırma maddelerimizi nasıl ‘yontup’ tanımladığımız sonraki her araştırmanın kaderini belirlediği için kavramsallaştırma ve soyutlama konularına verilen önceliklidir (Sayer, 2000: 27).

Örneğin, göçmen ağlarını araştırmakla ilgileniyorsak işe bu kavramın daha önceki bir araştırma tarafından sunulan tanımıyla başlayabiliriz. Bu noktada pozitivist bir yaklaşım büyük olasılıkla ilişkileri ve kalıpları saptamak için bu göçmen ağı kavramı ve diğer değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyecektir. Kavram belki daha da geliştirilebilir ancak analiz birimi karakteristik olarak baştan belirlenmektedir. Buna zıt olarak, eleştirel gerçekçiler böyle bir kavramın yukarıda tanımlandığı şekilde yeni özelliklere sahip olacak düzeyde ‘var olan’ toplumsal bir yapıya (göçmen ağı) işaret edip etmediğini anlamak için bu başlangıç noktasından yola çıkacaklardır. Dahası, ağların göçleri nasıl etkilediğini açıklayan ‘üretken mekanizmaları’ soyutlamaya çalışacaklardır (Yeung, 1997: 58-60). Bu da bizi göçmen ağını bulgularımız doğrultusunda sürekli tekrar kavramsallaştırmaya ve daha sağlam üretken mekanizmalarla bağdaştırılabilecek yeni bir kavram ortaya çıktığında bu kavramı bırakmaya itecektir.

Bu durum da kaçınılmaz olarak araştırma sürecinin hem kavram hem de üretken mekanizmalar yaratan bir tekrar sürecine dönüşeceği anlamına gelmektedir. Bu tekrarlama süreci daima karışık yöntem kullanmayı gerektirmektedir (Yeung, 1997). Röportajlar ve etnografik yöntemler gibi nitel yöntemlerin nicel araştırmanın göremeyeceği soyut sebepsel mekanizmaları ortaya çıkarması gerekmektedir. Nicel yöntemler yoksulluk ve dışarı göç gibi toplumsal öğeler arasındaki düzenleri ve ilişkileri vurgulamada oldukça kullanışlıdır. Ancak, değişkenler arasındaki bu tarz ilişkileri matematiğin ‘sebepsel ve yapısal olmayan’ dilinin yakalayamayacağı sebepsel mekanizmalarla karıştırmamak gerekmektedir (Sayer, 1992: 179).

Eleştirel gerçekçi araştırma alanı tekrarlayan soyutlama sürecini destekleme yolu olarak gömülü kuramın düzenlenmiş bir türünden (Glaser & Strauss, 1968) büyük ölçüde yararlanmaktadır (Pratt, 1995; Yeung, 1997). Gömülü kuramın standart formülündeki en önemli sapmalardan biri eleştirel gerçekçilerin araştırma konularının sonuçları tarafından üretilen somut verilerin kendi başlarına kuram için yeterli olmadığı konusundaki ısrarıdır. Eğer araştırma kategorileri ya da kodlama yalnızca muhataplar tarafından belirlenirse yapısal faktörler yeni özellikleri ortaya çıkarmak yerine yalnızca bireylere ilişkin ele alınacağı için analiz bireyselliliğe kayma eğilimi göstermektedir. Dahası, sebepsel mekanizmaları doğrulamak için kuramın gelişiminde soyutlama da mevcut olmalıdır. Muhataplardan alınan kategorileri kullanmak bu soyutlamayı ortadan kaldırarak belirlenmemiş temel yapısal faktörler bırakacaktır (Pratt, 1995; Yeung, 1997: 63).

Pratikte eleştirel gerçekçi araştırmada aşırı farklı yöntemler gerekmemektedir; etnografya, röportajlar, nicel araştırmalar hepsi kendince katkı sağlayabilir, ancak bu araştırma biçiminde yöntemle daha çok önem vermek gerekmektedir. Sonuçlarda kullanılan yöntem ve yorum dengesi pozitivist bakış açısından daha farklı olacaktır. Bunlar göz önüne alındığında eleştirel gerçekçi yaklaşımın unsurlarının pek çok göç araştırmacısının daha disiplinler arası ve çok yöntemli araştırmalara yönelme çağrısına daha iyi cevap vermesi olası gözükmektedir (Boswell, 2008; Findlay & Li, 1999; Halfacree & Boyle, 1993).

Sonuç

Yapı ve fail konusundaki tartışmaların önümüzdeki yıllarda da devam edeceği açıkça görülmektedir. Bu makalede tartıştığım üzere günümüze kadarki göç yazını özellikle zorunlu ve gönüllü göç arasındaki ayrımların çokluğu göz önüne alındığında büyük önem teşkil etmesine rağmen bu tartışmayı ele almamıştır. Eğer göç ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi anlama konusunda ilerleme kaydetmek istiyorsak yolumuzu tıkayan yapı-fail çıkmazını aşmak için bir yol bulmamız gerekmektedir. Başta cazip gelse de Giddens'ın yapılaşma kavramının

yapı ve fail arasındaki ilişkiyi yeterli ölçüde açıklayamadığını gösterdim. Bu kavramı göçü analiz etmek için kullanma çabaları kuramsal gelişme açısından hiçbir sonuç sağlamamıştır. Yapı ve fail arasındaki ilişkinin eleştirel gerçekçi analizi, özellikle de Archer'ın yapı ve fail arasında analitik bir ikilik olduğunu kabul eden morfojenez kuramı göç ve toplumsal değişim süreçlerini anlamada çok daha kapsamlı kuramsal bir temel sağlayabilir. Eleştirel gerçekçi yaklaşımın göç çalışmalarına nasıl uygulanabileceğine dair kısa bir taslak sundum.

Bu taslağın bu karmaşık ve yoğun kuramsal çalışma alanını layığıyla açıkladığı gibi bir yanılgı içerisinde değilim. Bu taslak yalnızca tartışmaları tetikleme ve göç araştırmacıları tarafından büyük oranda ihmal edilen bir sosyal bilimler kuramı alanına ilgiyi artırma amacı taşıyabilir. Kuram oluşturmada eleştirel gerçekçi bir yaklaşım benimsemek büyük ihtimalle tartışmalı bir konu olacak ve bazılarına ters gelecektir. Bu yaklaşımın daha derinden incelenmesi ve deneysel incelemelerden geçmesi gerekmektedir. Eğer morfojenez ve göç sistemleri kuramlarının sentezi göç araştırmalarındaki mevcut yapı ve fail çıkmazını aşmamıza yardımcı olacaksa verdiğimiz çabaya değerlidir. Son olarak, bu makalenin birtakım fikirler ve tartışmalar tetikleyerek göç kuramını temel toplumsal kuramla tekrar bağdaştırmaya yardımcı olabileceğini umuyorum (bkz. Castles, 2007). Aynı zamanda gönüllü ve zorunlu göç kavramlarını daha kapsamlı bir şekilde içine alacak kuramsal yaklaşımlara da ön ayak olabilir.

Teşekkür

Bu makalede 1-3 Temmuz 2008 tarihinde Oxford University, St. Anne's College'da düzenlenen "Göç ve Toplumsal Değişim Kuramları" konulu IMISCOE konferansındaki sunumdan ve 14-17 Mart 2008 tarihinde Institut Français d'Afrique du Sud ve Witwatersrand University Zorunlu Göç Çalışmaları Bölümü tarafından düzenlenen "Güney Afrika'da Uluslararası Göç Çalışmalarının Durumu" konulu seminerden yararlanmışım.

Kaynakça

- Arango, J. (2000), 'Explaining migration: a critical view', *International Social Science Journal*, 52(165): 283-96.
- Archer, M.S. (1982), 'Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action', *British Journal of Sociology*, 33(4): 455-83.
- Archer, M.S. (1995), *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M.S (1996), 'Social integration and system integration: developing the distinction', *Sociology*, 30(4): 679-99.
- Bakewell, O. (2000), 'Repatriation and self-settled refugees in Zambia: bringing solutions to the wrong problems', *Journal of Refugee Studies*, 13(4): 356-73.
- Bakewell, O. (2008), 'Research beyond the categories: the importance of policy irrelevant research into forced migration', *Journal of Refugee Studies*, 21(4): 432-53.
- Bhaskar, R. (1979), *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*. Brighton: Harvester.
- Bhaskar, R. (1989), *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*. London: Verso.
- Boswell, C. (2008), 'Combining economics and sociology in migration theory', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4): 549-66.
- Boswell, C. & Mueser, P.R. (2008), 'Economics and interdisciplinary approaches in migration research', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4): 519-29.
- Boyd, M. (1989), 'Family and personal networks in international migration: recent developments and new agendas', *International Migration Review*, 23(3): 638-70.
- Carter, B. & New, C. (2004), 'Introduction: realist social theory and empirical research', in Carter, B. and New, C. (eds) *Making Realism Work: Realist Social Theory and Empirical Research*. London: Routledge, 1-20.
- Castles, S. (2007), 'Twenty-first-century migration as a challenge to sociology', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(3): 351-71.
- Castles, S. (2010), 'Understanding global migration: a social transformation perspective', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10): in press.

- Conway, D. (2007), 'Caribbean transnational migration behaviour: reconceptualising its strategic flexibility', *Population, Space and Place*, 13(6): 415-31.
- de Haas, H. (2010), 'The internal dynamics of migration processes: a theoretical inquiry', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10): this issue.
- De Jong, G.F. & Fawcett, J.T. (1981), 'Motivations for migration: an assessment and a value expectancy research model', in De Jong, G.F. and Gardner, R.W. (eds) *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. London: Pergamon Press.
- De Jong, G.F. & Gardner, R.W. (eds) (1981), *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. London: Pergamon Press.
- De'pelteau, F. (2008), 'Relational thinking: a critique of co-deterministic theories of structure and agency', *Sociological Theory*, 26(1): 51-73.
- Elder-Vass, D. (2007), 'Reconciling Archer and Bourdieu in an emergentist theory of action', *Sociological Theory*, 25(4): 325-46.
- Faist, T. (2000), *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- Findlay, A.M. & Li, F.L.N. (1999), 'Methodological issues in researching migration', *The Professional Geographer*, 51(1): 50-9.
- Folbre, N. (1986), 'Cleaning house: new perspectives on households and economic development', *Journal of Development Economics*, 22(1): 5-40.
- Gardner, R.W. (1981), 'Macrolevel influences in the migration decision process', in De Jong, G.F. and Gardner, R.W. (eds) *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. London: Pergamon Press.
- Giddens, A. (1984), *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1968), *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Goss, J. & Lindquist, B. (1995), 'Conceptualizing international labor migration: a structuration perspective', *International Migration Review*, 29(2): 317-51.

- Gregson, N. (1989), 'On the (ir)relevance of structuration theory for empirical research', in Held, D. and Thompson, J.B. (eds) *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge: Cambridge University Press, 235-48.
- Halfacree, K.H. (1995), 'Household migration and the structuration of patriarchy: evidence from the USA', *Progress in Human Geography*, 19(2): 159-82.
- Halfacree, K.H. & Boyle, P.J. (1993), 'The challenge facing migration research: the case for a biographical approach', *Progress in Human Geography*, 17(3): 333-48.
- Held, D. & Thompson, J.B. (eds) (1989), *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- King, A. (1999), 'Against structure: a critique of morphogenetic social theory', *Sociological Review*, 47(2): 199-227.
- King, A. (2007), 'Why I am not an individualist', *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 37(2):
- Kritz, M.M., Keely, C.B. & Tomasi, S.M. (eds) (1981), *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. New York: Centre for Migration Studies.
- Long, N. (2001), *Development Sociology: Actor Perspectives*. London: Routledge.
- Marks, S. & Rathbone, R. (1982), 'Introduction', in Marks, S. and Rathbone, R. (eds) *Industrialisation and Social Change in South Africa*. London: Longman, 1-43.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J.E. (1993), 'Theories of international migration: a review and appraisal', *Population and Development Review*, 19(3): 431-66.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J.E. (1998), *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- Morawska, E. (2001), 'Structuring migration: the case of Polish income-seeking travelers to the West', *Theory and Society*, 30(1): 47-80.
- Murray, C. (1981), *Families Divided: The Impact of Migrant Labour in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Parker, J. (2000), *Structuration*. Buckingham: Open University Press.
- Porpora, D. (2007), 'On Elder-Vass: refining a refinement', *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 37(2): 195-200.
- Portes, A. (2010), 'Migration and social change: some conceptual reflections', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10): in press.
- Pratt, A.C. (1995), 'Putting critical realism to work: the practical implications for geographical research', *Progress in Human Geography*, 19(1): 61-74.
- Pryor, R.J. (1981), 'Integrating international and internal migration theories', in Kritiz, M.M., Keely, C.B. & Tomasi, S.M. (eds) *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. New York: Centre for Migration Studies, 110-29.
- Richmond, A.H. (1988), 'Sociological theories of international migration: the case of refugees', *Current Sociology*, 36(2): 7-25.
- Richmond, A.H. (1993), 'Reactive migration: sociological perspectives on refugee movements', *Journal of Refugee Studies*, 6(1): 5-24.
- Sayer, R.A. (1992), *Method in Social Science: A Realist Approach*. London: Routledge (2nd edition).
- Sayer, R.A. (2000), *Realism and Social Science*. London: Sage.
- Scott, J. & Marshall, G. (2009), *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, online edition.
- Sewell, W.H. (1992), 'A theory of structure: duality, agency and transformation', *American Journal of Sociology*, 98(1): 1-29.
- Stones, R. (2001), 'Refusing the realism_structuration divide', *European Journal of Social Theory*, 4(2): 177-97.
- Thrift, N. (1985), 'Bear and mouse or bear and tree? Anthony Giddens's reconstitution of social theory', *Sociology*, 19(4): 609-23.
- Vandenberghe, F. (2005), 'The Archers: a tale of folk (final episode?)', *European Journal of Social Theory*, 8(2): 227-37.
- Varela, C. (2007), 'Elder-Vass's move and Giddens's call', *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 37(2): 201-10.
- Wright, C. (1995), 'Gender awareness in migration theory: synthesizing actor and structure in Southern Africa', *Development and Change*, 26(4): 771-91.
- Yeung, H.W. (1997), 'Critical realism and realist research in human geography: a method or a philosophy in search of a method?', *Progress in Human Geography*, 21(1): 51-74.